

3. Педагогика /Под ред. Пидкасистого П.И. – М.: Пед. об-во России, 1998. – 640 с.
4. Подласый И. Педагогика: Новый курс: В 2 кн. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 576 с.
5. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.

І.Ю.Серьозіна

ХАРАКТЕРИСТИКА УМІНЬ І НАВИЧОК САМОКОНТРОЛЮ ТА ЕТАПИ ЇХ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Автор статті аналізує поняття “умення и навыки самоконтроля”, определяє етапи їх формування у школьників в процесі учебно-познавательной діяльності.

In the article author analyses the notion of abilities and skills of self-control, defines the stages of its forming at the pupils in the process of their educational-cognitive activity.

На сучасному етапі розвитку освіти особлива увага приділяється формуванню особистості як найвищої соціальної цінності. Педагогічна наука надає перевагу тим формам і методам навчання та виховання, які допомагають врахувати інтереси, запити і можливості учня як активного суб'єкта цілісного навчального процесу. Тому концепція Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Закон України “Про освіту” та інші державні нормативні документи передбачають формування особистості з високим інтелектуальним потенціалом, здатної вчитися і працювати в умовах постійного розширення інформації. Реалізація цього стратегічного завдання сучасної освіти значною мірою залежить від того, чи вміють школярі самостійно знаходити, переосмислювати та опрацьовувати інформацію, а також контролювати, коригувати й оцінювати власну навчальну діяльність, здійснювати самоконтроль і саморегуляцію.

Аналіз наукових досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Суттєвий внесок у дослідження проблеми формування вмінь та навичок учнів зробили педагоги і психологи Ю.Бабанський, В.Беспалько, Д.Богоявленський, Л.Виготський, П.Гальперін, С.Гончаренко, Є.Льїн, Є.Кабанова-Меллер, О.Леонтєв, І.Лернер, Н.Менчинська, В.Паламарчук,

С.Рубінштейн, О.Савченко, Н.Тализіна, А.Усова та ін. Проте аналіз поняття “уміння і навички самоконтролю” вимагає подальших уточнень та систематизації.

Метою статті є розгляд поняття “уміння і навички самоконтролю”, визначення етапів їх формування в учнів у процесі навчання.

Уміння і навички самоконтролю є важливою характеристикою здатності учнів самостійно та якісно засвоювати знання, контролювати власну навчально-пізнавальну діяльність. Від рівня сформованості вмій та навичок самоконтролю залежить результативність навчальної діяльності школярів. У ході дослідження необхідно було дати визначення понять “уміння” і “навички” по відношенню до обраної теми.

Ми спираємося на погляди провідних українських дидактів С.Гончаренка, О.Савченко, які тлумачать ці поняття. Так, С.Гончаренко визначає уміння як “... здатність належно виконувати певні дії, засновану на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок” [2, с. 338]. О.Савченко розуміє уміння як “... засвоєний суб’єктом спосіб виконання практичних і теоретичних дій на основі знань і життєвого досвіду; формується вправлінням, передбачає застосування у звичних та змінених умовах” [4, с. 364]. Враховуючи наведені приклади, ми розуміємо поняття “уміння” як сукупність усвідомлених дій, які забезпечують продуктивне застосування знань і навичок у нових умовах відповідно до мети та конкретного завдання. Уміння передбачають оволодіння найпростішими діями – операціями, оволодіваючи якими учень починає свідомо використовувати їх як прийом і переносити у нові, змінені умови пізнавальної діяльності.

Навички у навчанні С.Гончаренко визначає як “... навчальні дії, які набувають внаслідок багаторазового виконання автоматизований характер” [2, с. 221]. О.Савченко зауважує, що навичка – це “... усталений спосіб виконання дій, сформований у результаті багаторазових повторень; характеризується високим ступенем засвоєння і відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю” [4, с. 359]. Таким чином, ми розуміємо поняття “навичка” як здатність учня застосовувати знання на практиці, що здійснюється на рівні автоматизованих дій шляхом багаторазових повторень.

Загальновідомо, що серед умій і навичок виділяють інтелектуальні та практичні, спеціальні та загальнонавчальні. Не

викликає сумніву факт, що уміння і навички самоконтролю належать до загальнонавчальних.

Аналіз психолого-педагогічних праць з питань формування загальнонавчальних умінь і навичок дозволив визначити різні підходи до їх класифікації. Так, А.Усова [5] виокремлює пізнавальні, практичні, організаційні, уміння проводити самоконтроль та оцінювальні уміння.

В.Паламарчук [3] поділяє загальнонавчальні уміння і навички на мисленнєві, інформаційні, уміння узагальнювати, уміння порівнювати, уміння визначати і пояснювати поняття.

У контексті дослідження ми спираємося на класифікацію загальнонавчальних умінь, розроблену Ю.Бабанським [1] на основі структури навчальної діяльності і процесу засвоєння знань. Так, дослідник виокремлює чотири групи названих умінь: навчально-організаційні, навчально-інформаційні, навчально-комунікативні та навчально інтелектуальні. Ми поділяємо точку зору Ю.Бабанського, який уміння і навички самоконтролю відносить до навчально-інтелектуальних.

Розглянувши різні погляди науковців, у контексті нашого дослідження ми визначаємо уміння і навички самоконтролю як загальнонавчальні (навчально-інтелектуальні), які є синтезом інтелектуальних і практичних дій та зусиль учнів, спрямованих на самоорганізацію навчально-пізнавальної діяльності. Ці уміння і навички повинні бути засвоєні і закріплені у способах діяльності у результаті управління навчально-пізнавальною діяльністю школярів. Таким чином, до складу умінь і навичок самоконтролю входять три компоненти (див. рис. 1.): інтелектуальний (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, абстрагування, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, постановка проблеми, її розв'язання, використання аналогії, уміння робити висновки, добирати аргументовані докази та ін.), практичний (використання навчальної, довідкової, додаткової літератури, добір прикладів, оформлення результатів та ін.), самоорганізація (планування майбутньої роботи, раціональне використання часу і способів діяльності, регулювання своїх дій, їх реконструкція, самоперевірка одержаних результатів, самооцінка та ін.).

Взаємозв'язок між знаннями, уміннями і навичками виражається у тому, що уміння і навички виробляються на основі знань; навички є необхідною умовою швидкого виконання дій;

збагачення знаннями і навичками сприяє вдосконаленню умінь; навички і уміння необхідні для подальшого набуття знань.

Рис. 1. Складові компоненти умінь і навичок самоконтролю

Для успішного розвитку в учнів умінь і навичок самоконтролю вчителю необхідно дотримуватися таких основних етапів їх формування у процесі навчально-пізнавальної діяльності, виділених у психолого-педагогічній літературі (див. рис. 2.).

1. Усвідомлення мети діяльності та її мотив.

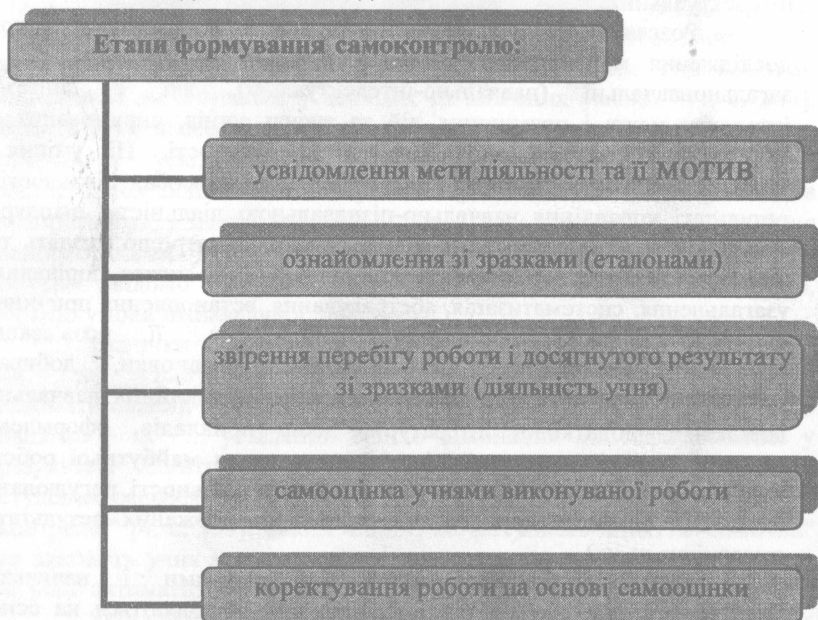

Рис. 2. Етапи формування самоконтролю в учнів

Уміння і навички самоконтролю як компоненти навчально-пізнавальної діяльності пов'язані з певною мотивацією, оскільки вона – основа будь-якої діяльності. Для створення мотивації учень аналізує свої потреби, відповідаючи на питання, для чого йому потрібно виконувати завдання, де і як він може використати набуті знання й уміння. Чим вищий рівень розвитку позитивних мотивів, тим буде й вищий рівень розвитку сформованості умінь і навичок самоконтролю, що суттєво впливає на успішність навчання.

З метою вивчення питання про те, як підлітки розуміють сутність самоконтролю, нами було проведене спеціальне анкетування. Результати анкети свідчать, що 27,59% учнів пов'язують це поняття зі структурними елементами самоконтролю: порівнянням, зіставленням, самоперевіркою, самооцінкою; 19,03 % респондентів співвідносять його з виконуваними функціями: контролюванням, перевіркою, керуванням; 32,14% школярів порівнюють самоконтроль із самовихованням: умінням поводитися у товаристві, умінням стримувати себе; 21,24% учнів не зуміли пояснити сутність даного поняття.

На запитання, для чого потрібно себе контролювати, учні відповіли: “Це необхідно для подальшого життя”(42%), “щоб краще вчитися” (30%), “щоби знати самого себе” (12%), “щоб стримувати себе у непередбачуваних ситуаціях” (8%), “для спілкування” (4%), “для володіння собою”(4%).

Науковці стверджують, що мотиви самоконтролю і мотиви пізнавальної активності багато де у чому збігаються. Це, насамперед, такі мотиви, як прагнення пізнати більше нового, цікавого, бажання принести користь колективу, задоволення від участі у діяльності, бажання самоствердження, покращення взаємин з товаришами, небажання отримувати покарання від батьків, вчителів, вияв сили волі.

2. Ознайомлення зі зразками (еталонами).

Оцінна активність здійснюється на основі еталона, тобто взірця кінцевого результату, який завчасно закладається у навчально-пізнавальне завдання як мета і орієнтир діяльності, а також допоміжних еталонів, які змінюються у процесі діяльності. Здібність до самостійного формування еталона у людини закладено на фізіологічному рівні. У цьому випадку контрольні-оцінні елементами будуть ті, які зможе сприйняти й осмислити учень. При цьому багато дечого він може не помітити або просто не зрозуміти. Зокрема, дуже складно самому підліткові встановити зони труднощів у навчальному матеріалі, внаслідок чого еталон у нього буде далеко

недосконалим. У зв'язку з цим неабиякого значення набуває цілеспрямоване навчання самоконтролю з орієнтацією на еталон. Учитель навчає школяра тому, як здійснити порівняння навчальної діяльності з цим еталоном, і, таким чином, сприяє успіху діяльності учнів. Безумовно, еталон повинен мати такі властивості, як ясність, точність, повнота.

3. Звірення перебігу роботи і досягнутого результату зі зразками (діяльність учня).

Крім знання зразків, учні повинні вміти зіставляти з ними свої навчальні дії. Співвіднесення передбачає зіставлення результатів діяльності і зразка. Звірення передбачає зіставлення, порівняння виконуваної діяльності з еталоном за суттєвими матеріальними ознаками під час самоперевірки, яка спонукає до охайного виконання усних завдань, сприяє усуненню помилок, допомагає кращому засвоєнню матеріалу, що вивчається, привчає учня висловлювати власні міркування, проявляти самостійність у навчально-пізнавальній діяльності.

Використання систематичних тренувальних вправ сприяє оволодінню школярами прийомом звірення результатів діяльності зі зразком. Для того, щоб уміння контролювати самого себе перейшло у навичку, необхідно організовувати і систематично проводити тренувальні вправи. Тренування проводиться двома шляхами: а) з допомогою вчителя; б) учнем самостійно.

Учитель виконує такі дії: підкреслює допущені помилки, не виправляючи їх (виправлення робить учень, користуючись друкованим текстом (зразком)); виправляє помилки, але аналіз цих помилок робить сам учень; робить аналіз виконаного завдання, указуючи на можливі помилки, а учень сам виправляє помилки; видає завдання і до нього декілька запропонованих відповідей, а учень вибирає відповідь на свій розсуд.

Учень виконує наступне: проводить самодиктанти "Перевіряю себе"; складає завдання на задану тему; порівнює варіанти своїх відповідей з навчальним матеріалом; аналізує свої відповіді після прослуховування звукозапису з правильним варіантом відповіді.

4. Самооцінка учнями виконуваної роботи.

Основним змістом самооцінки є мисленнєва діяльність учнів зі встановлення й аналізу допущених помилок та причин їх виникнення. Розвиток самооцінки у школярів відбувається у два етапи: на першому етапі учні оцінюють себе, обмежуючись в основному оцінкою своїх дій і вчинків; на другому – до сфери самооцінки включаються

внутрішній стан і моральні риси особистості. Формування другого, вищого етапу самооцінки починається вже з підліткового віку і продовжується протягом усього життя людини в міру набуття нею соціального досвіду і подальшого інтелектуального розвитку. Самоконтроль і самооцінка – оцінні дії, які складаються з таких операцій: визначення точності своїх дій, їх відповідності щодо еталона, а також висловлених учителем вимог, обґрунтування результатів дій, виконаних учнем або таких, які йому доведеться виконати згодом.

5. Коректування роботи на основі самооцінки.

Корекція як елемент самоконтролю передбачає особисту діяльність школяра, а саме: виявлення допущених помилок, аналіз причин їх виникнення, виправлення помилок, самостійну роботу учня, спрямовану на попередження помилок у подальшій діяльності.

Встановлено, що уміння і навички самоконтролю є синтезом трьох компонентів: інтелектуальних і практичних дій учнів, а також зусиль, що спрямовані на самоорганізацію навчально-пізнавальної діяльності.

Досить важливим є дотримання вчителем вищезазначених етапів формування в учнів умінь і навичок самоконтролю у процесі навчання, що дозволяє учням досягти певних результатів.

У світлі сказаного одним із найважливіших завдань навчання ми вважаємо розвиток умінь школярів самостійно контролювати й оцінювати результати своєї діяльності, що дозволить ефективно керувати процесом оволодіння знаннями.

Проблема формування умінь і навичок самоконтролю школярів є перспективним науковим напрямом розробки питань формування готовності і здатності підростаючого покоління до самоосвіти з урахуванням міжпредметних зв'язків.

Література

1. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. – М.: Знание, 1981. – 169 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. – Изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
5. Усова А.В., Бобров А.А. Формирование у учащихся учебных умений. – М.: Знание, 1987. – 80 с.